

עניינה של ברכת כהנים וחלותה במשנת הרמב"ם*

מיהו המברך?
ברכת כהנים כתפילה
"ישמו את שמי על בני ישראל"
קיום ציווי ה' כמקור הברכה
אמירת שמו של הקב"ה
השגה והשגחה
ברכת כהנים כביטוי להשגחה
מיקומה של ברכת כהנים במשנה תורה

מיהו המברך?

עיון ראשוני בברכת כהנים ובהלכותיה יכול היה להוביל למסקנה כי כוחה של הברכה הוא מעצם אמירת פסוקים אלו על ידי הכהנים¹. גישה כזו יכולה לקבל חיזוק לאור דגשים שונים שהצביעו עליהם חז"ל, הקשורים למילות הברכה ולאופן אמירתה: אורך הברכה המורכב משישים אותיות (במדבר רבה יא, ג); התייחסות לכך שמבנה שלושת הפסוקים הוא: שלוש מילים, חמש מילים, שבע מילים (מגילה כג, א, וראה גם בפתיחת הרד"צ הופמן לפירושו לויקרא פרק יט); וכן - ברכת כהנים היא מן המקראות שנקראים ואינם מיתרגמים (מגילה כה, א), והיא נאמרת דווקא בלשון

* הרמב"ם לא עסק ישירות במהות ברכת כהנים, אך ניתן לנסות לבאר את שיטתו על פי דבריו במקומות שונים, וכדלהלן. [הציטוטים וההפניות מפירוש המשנה, מספר המצוות וממורה הנבוכים הן על פי מהדורות הרב קאפח; הציטוטים מההקדמה למשנה תורה ומספר אהבה הם על פי מהדורת הרב רבינוביץ (יד פשוטה), ומשאר ספרי משנה תורה הם על פי מהדורת הרב קאפח (בהוצאת מכון מש"ה); חלוקת ההלכות במשנה תורה נעשתה על פי החלוקה המקובלת בדפוסים. הציטוטים מתרגום אונקלוס מבוססים על מהדורת תורת חיים (מוס"ק); ההפניות לפירוש רבינו אברהם בן הרמב"ם (להלן ראב"ם) הן למהדורת לונדון תשי"ח; ההפניות לדברי הרמב"ן (למעט לפירושו לתורה) הן ל"כל כתבי הרמב"ן" מהדורת הרב שעוועל (ירושלים תשכ"ג). כל ההדגשות במאמר הן שלי (י. ג.).

1 לעיון נוסף בשאלה זו ראה גם אברבנאל על בראשית כח; ראב"ם על בראשית מט, א ובספר המספיק לעובדי השם (מהד' דנה תשמ"ט) פרק כח; הר"ן בדרשותיו בדרוש השני לקראת סופו; עקדת יצחק שער עד. וראה מ"ש נ' ליבוביץ' בספר 'עיונים בספר במדבר' (ירושלים תשנ"ו) פרשת נשא עמ' 77-82.

הקודש². גם העובדה שברכת כהנים שבמקדש נאמרת בשם המפורש (סוטה לח, א; הל' תפילה וברכת כהנים יד, ו) מחזקת לכאורה את הטענה שהכהנים מחילים את הברכה על העם בעצם אמירתם את צירופי המילים שבה.

אולם הרמב"ם מדגיש שאין מקור הברכה בכהנים:

ואל תתמה ותאמר, ומה תועיל ברכת הדיוט זה? שאין קיבול הברכה תלוי בכהנים אלא בהקב"ה שנ' 'ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם' (במדבר ו, כז), הכהנים עושים מצוה שנצטוו בה והקב"ה ברחמיו מברך את ישראל כחפצו. (הלכות תפילה וברכת כהנים טו, ז)

מקור הדברים הוא בתלמוד הירושלמי:

שלא תאמר איש פלוני מגלה עריות ושוף דמים והוא מברכנו? אמר הקדוש ברוך הוא, ומי מברך, לא אני מברך? שנאמר 'ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם'. (גיטין ה, ט)³

2 הרב קאפח בפירושו להלכות תפלה וברכת כהנים פי"ב אות לג מעיר כי בכל ספרי תימן העתיקים לא קיים תרגום אונקלוס לברכת כהנים (אף שישנו תרגום רס"ג). בכך ברכה זו שונה משאר המקראות שנקראים ואינם מתרגמים בציבור, שיש להם תרגום בספרי תימן (שם, אות לב. וראה גם מ"ש הרב ר"ב פוזן, ברכת כהנים בתרגום אונקלוס, מגדים מא עמ' 19-31). במשנה תורה (שם הל' יב) לא מציין הרמב"ם את הסיבה לאי תרגום ברכת כהנים, אולם בפיהמ"ש (מגילה ד, ח) נוקט הרמב"ם כהסבר הבבלי (מגילה כה, ב) שרצו למנוע מפשוטי העם (שעבורם מיועד התרגום) לחשוב שיש סתירה בין "שא ה' פניו אליך" לנאמר "אשר לא ישא פנים" (דברים י, יז; וראה גם מהרש"א על אתר). אולם בירושלמי (מגילה ד, יא) הדבר נלמד מההדגשה "'כה תברכו' - לברכה ניתנה לא ניתנה לקריאה". לדעת הראב"ם (ספר המספיק לעובדי השם, פרק כח עמ' 218) איסור תרגום ברכת הכהנים נובע מכך שהברכה ("אשר ה' פניו", "שא ה' פניו") "יש בה כדי לגרום חרדה לציבור משום סוד מהותה הפנימי, או שיש בה להטעות את הבור". ראב"ם מסביר שסוד המהות הפנימית של ברכת הכהנים כלול ב"סוד ה' ליראיו" (תהלים כה, יד), והוא רומז לשימוש שנעשה בשם ה' המפורש בברכה זו. גם הרלב"ג (במדבר ו, כג) כותב שבשל עומקה הרעיוני של ברכת הכהנים לא תרגם בה אונקלוס דבר. כאמור, מכמה דרשות נלמד שברכת כהנים נאמרת דווקא בלשון הקודש (סוטה ז, ב. וראה פיהמ"ש שם ומו"ל א, סא בשם הספרי).

3 בתלמוד הבבלי מצוי מאמר דומה, אך לא זהה: "רבי עקיבא אומר: למדנו ברכה לישראל מפי כהנים, מפי גבורה לא למדנו. כשהוא אומר 'ואני אברכם' הוי אומר כהנים מברכים והקדוש ברוך הוא מסכים על ידם" (חולין מט, א). אולם נראה כי מקורו של הרמב"ם הוא הירושלמי ולא הבבלי: בירושלמי כלל לא מוזכר שהכהן מברך, וכפי שגם הרמב"ם לא מזכיר זאת ("הכהנים עושים מצוה שנצטוו בה"), לעומת לשון הבבלי שם נאמר שהכהנים מברכים והקב"ה מסכים על ידם. בנוסף, מיקום דברי הרמב"ם רומז לכך: בהלכה הקודמת (שם טו, ו) קובע הרמב"ם שכל כהן שאיננו פסול, אף שמרננין אחריו הבריות או שאין משאו ומתנו בצדק וכו' נושא את כפיו ואין למנוע זאת ממנו, מיד אחר כך מתייחס הרמב"ם לשאלה כיצד אדם יכול לברך ("ואל תתמה ותאמר ומה תועיל ברכת הדיוט זה...") ומדגיש שהקב"ה הוא המברך ולא הכהנים; דבר זה מקביל לדברי הירושלמי הדין ככהן בעל עבירות וראה כס"מ על אתר והגהות מימוניות שם אות א ואכמ"ל).

יתכן שדברים אלו מבארים גם את נוסח תפילה שאומרים הכהנים מיד עם סיום ברכת הכהנים:

"וכשמחזיר (= הכהן) פניו מן הציבור אחר שהשלים אומר: עשינו מה שגזרתה עלינו, עשה עמנו מה שהבטחתנו. 'השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל'. (דברים כו, טו; רמב"ם שם יד, יב)

מדוע מתייחס הכהן לברכה כאל "גזירה"? בעל ה"אור שמח" (על אתר) מבאר כי הדבר נובע מכך שבשעת ברכת הכהנים הוא מפנה את גבו להיכל, על כן הכהן מדגיש מיד לאחר מכן שעשה זאת כ"גזירה"⁴.
אכן, גם הרמב"ם מתייחס לענין זה בתשובה:

"אם ספר התורה מורם מן הארץ עשרה טפחים ויותר, מה שכבר חלק רשות לעצמו, אין איסור שיהיו הכהנים אחוריהם אל הקדש בשעת נשיאות כפים, וכן נהוג המנהג. ואם אפשר לנטות ממנו לאחד הצדדים הוא הטוב והראוי יותר, אף על פי שאין איסור להחזיר אחוריהם אליו בשעת נשיאות כפים, לפי שמקומו מורם. וכתב משה". (מהד' בלאו סי' קסג)

אולם, יתכן כי גם לשון "גזירה" באה להדגיש שמקור הברכה אינו הכהנים עצמם אלא שזו גזירת מלך, ובדומה ללשונו החדה של הרמב"ם: "הכהנים עושים מצוה שנצטוו בה, והקב"ה ברחמיו מברך את ישראל כחפצו" (שם טו, ז). בצורה זו אכן ביאר המהרש"א את לשון בקשת הכהן לאחר הברכה (חדושי אגדה סוטה לט, א ד"ה עשינו).

ברכת כהנים כתפילה

יתכן שברכת כהנים אינה ברכה אלא תפילה: הכהנים מתפללים לקב"ה שיברך את עם ישראל. כך נקטו הרשב"ם (במדבר ו, כג), האברבנאל (בראשית כז, א; במדבר ו, כב); בעל ספר האשכול (טו, ג) ועוד⁵. נראה שבעמדה זו נקט גם הראב"ם. בדבריו הוא גם מסביר מדוע נבחרו הכהנים לכך:

ודע, שהמציאות של כל ברכה היא ממנו יתעלה, והעבד משמש בה מתווך באמצעות התחינה. ועל כן צריך שהמתווך יהא עבד קרוב המתחנן עבור מישהו פחות ממנו. והואיל ומדרגת הכהנים נכבדה משאר ישראל - כי הם בחרו ה' לעמד לפניו לשרתו ולברך בשמו (על פי דברים כא, ה; שם ו, כג) - נקבעו כמתווכים בתחינה לישראל. והברכה אינה מהם, אלא הם אומרים

4 ביאור דומה ביאר גם הרב קאפח במהדורתו [שם אות כה בשם ספר עץ חיים], בשם אחד מאבותיו, הרב דוד קאפח.

5 וכן משמע גם בפירוש המלבי"ם לדהי"ב ל, כז (אך עי' רלב"ג שם שפירש באופן אחר).

אותה בפה ומאחלים אותה בלב, והוא יתעלה מאציל אותה על ישראל לטוב ולחסד. (ספר המספיק לעובדי השם, מהד' דנה תשמ"ט, פרק כח, עמ' 210-211)

העובדה שהברכה היא למעשה תפילה מתאימה לעובדה שברכת כהנים נחשבת חלק מעבודת המקדש, ואף בגבולין יש לכך משמעות (רמב"ם שם טו, ה). אולם, לכאורה נראה כי לדעת אביו הרמב"ם אין ברכת הכהנים תפילה: כאשר הוא מציין שהכהנים אינם מקור הברכה הוא אינו כותב כי הם מתפללים עבור שאר ישראל, אלא שהם מקיימים מצוה כשאר המצוות.

"ושמו את שמי על בני ישראל"

הפסוק שנכתב מיד לאחר פסוקי ברכת כהנים הוא "ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם" (במדבר ו, כז). כפי שכבר הובא לעיל, לדעת הרמב"ם פסוק זה מדגיש כי הקב"ה הוא המברך, ולא הכהנים. אולם מלבד זאת הפסוק הזה גם מגדיר את תפקיד הכהנים - לשים את שמו של הקב"ה על בני ישראל⁶, ועל פניו אין מדובר כאן בתפילה. גם במקומות אחרים ענין שימת שמו של הקב"ה הוא בעל חשיבות רבה בהקשר של ברכה, למשל: "מזבח אדמה תעשה לי... **בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך**" (שמות כ, כד). רש"י, בפירושו על אתר מבאר כי הזכרת השם רומזת לבית המקדש, ולברכת הכהנים שנאמרה במקדש בשם המפורש. לעומתו, אונקלוס מתרגם את הזכרת השם כהשראת שכינתו של הקב"ה ("בכל אתר דאשרי שכינתי"). כך גם במקומות שונים בתורה שנאמר שקיים מקום אשר בו יבחר ה' "לשום את שמו שם", וביארו חז"ל שהכוונה למשכן ולבית הבחירה בהם מוזכר שם ה' המפורש - בכל המקומות הללו מתרגם אונקלוס בעקביות שהכוונה היא להשראת שכינה (דברים יב, ו-יא; יב, כא; יד, כד; טז, ב ו-יא). כפי שנייכח בהמשך, אין כל סתירה בין שני הפירושים - שימת השם היא הן הזכרת שמו של הקב"ה והן השראת שכינתו.

מקום נוסף המקשר בין שמו של הקב"ה לבין ברכתו ניתן לראות בפרשת יוסף. יוסף נתפס כסמל לברכה, והוא מתואר כמי שלא שולטת בו עין רעה (ראה ברכות כ, א). הצלחת יוסף נובעת מהשגחתו של ה' שהיה עמו: "ויהי ה' את יוסף ויהי איש מצליח ויהי בבית אדוניו המצרי: וירא אדוניו כי ה' אתו וכל אשר הוא עשה ה' מצליח בידו" (בראשית לט, ב-ג). כיצד ראה אדוניו של יוסף כי ה' אתו, ומה מקור הצלחתו וברכתו? רש"י (שם; וראה במהדורת רש"י השלם למקור הדברים) מבאר שאדוניו

6 התייחסות לשמו של הקב"ה ביחס לברכת כהנים מצויה גם במקומות אחרים: "בעת ההוא הבדיל ה' את שבט הלוי לשאת את ארון ברית ה' לעמד לפני ה' לשרתו ולברך בשמו עד היום הזה" (דברים י, ח. השווה גם לדברים כא, ה).

ראה שה' עמו משום ש"שם שמים שגור בפיו" (וראה ברמב"ן על אתר שחולק). ואכן, במקומות שונים מדגיש יוסף את מציאות ה', וכן את העובדה כי הכל ממנו (ראה בראשית לט, ט; מ, ח; מא, טז). כפי שעולה מלשון רש"י, גם כאן קיים קשר בין שם ה' לבין ברכת ה'. מהו, אם כן, קשר זה?

קיום ציווי ה' כמקור הברכה

הרמב"ם (מו"נ א, סד) דן בפירושים שונים של המושג "שם ה'". בין היתר, הוא כותב כי ישנם מקרים בהם המשמעות היא "דבר ה'". לגבי הפסוק "הנה אנכי שלח מלאך לפניך לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכנתי: השמר מפניו ושמע בקלו אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם כי שמי בקרבנו" (שמות כג, כ-כא), מבאר הרמב"ם כי המשמעות היא שעל העם לשמוע אל הנביא אשר יקום ויביא את דבר ה' דרך אותו מלאך (מו"נ ב, לד, עיי"ש). יש לציין כי גם הרלב"ג (שמות כ, כא) פירש ששמו של ה' בהקשר זה הוא דברו, וכן פירשו באופן ענייני גם אונקלוס ("ארי בשמי מימריה" - כי בשמי דברו) והרשב"ם (שם).

לאור זאת, יש מקום לבאר את הקשר שבין שם ה' לברכתו באופן הבא: האדם שמקיים את דבר ה', כלומר את ציווי, מתברך. הקשר שבין קיום מצוות התורה לבין ברכה הוא ברור, ומהווה את אחד מיסודות הדת (שכר ועונש - פיהמ"ש סנהדרין י, א [יסוד יא]), ופרשיות רבות בתורה עוסקות בכך (וראה הל' תשובה פרק ט). כך גם ניתן היה אולי לבאר את הפסוק "ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם": הכהנים ישימו את שמו של ה', כלומר את ציווי, בקרב בני ישראל, ומכח שמירת המצוות יתברכו ישראל. העובדה שדבר זה נאמר דווקא ביחס לכהנים מובן לאור תפקידם כמלמדי תורה בישראל (דברים לג, י; ראה יומא כו, א), וממילא כמביאי דבר ה'.

אולם חז"ל למדו מהפסוק 'ושמו את שמי' כמה דינים הקשורים לאמירת שם ה' בברכת כהנים, ומכאן שפירשו את שימת השם כפשוטה, ולא כשימת ציווי של ה' על עם ישראל. בנוסף, ברכתו של יוסף אינה מתאימה לפירוש ששימת שם ה' פירושה שמירת ציווי.

אמירת שמו של הקב"ה

כפי שהובא לעיל, יתכן שעצם אמירת הפסוקים על ידי הכהנים היא המקור לברכה. לאור זה "ושמו את שמי" יתפרש כפשוטו, אמירת שמו של הקב"ה. אולם הרמב"ם יוצא כנגד הגישה הרואה סגולה בעצם אמירת מילים, ולדעתו ישנה חשיבות רבה למשמעות השם, ולא רק לעצם אמירתו. בתלמוד מובא מי הוא הראוי לדעת את שמותיו של הקב"ה:

א"ר יוחנן שם בן ארבע אותיות⁷ חכמים מוסרים אותו לבניהם ולתלמידיהם פעם אחת בשבוע... ת"ר בראשונה שם בן שתיים עשרה אותיות היו מוסרין אותו לכל אדם. משרבו הפריצים היו מוסרים אותו לצנועים שבכהונה, והצנועים שבכהונה מבליעים אותו בנעימת אחיהם הכהנים... אמר רב יהודה אמר רב שם בן ארבעים ושתיים אותיות קדוש ומקודש, ואין מוסרין אותו אלא למי שהוא צנוע ועומד בחצי ימיו ואינו כועס ואינו משתכר ואינו מעמיד על מידותיו ודבורו בנחת עם הבריות, וכל היודעו וזהיר בו והמשמרו בטהרה אהוב למעלה ונחמד למטה ואימתו מוטלת על הבריות ותלמודו מתקיים בידו ונוחל שני עולמות העולם הזה והעולם הבא. (קידושין עא, א; כגרת הרמב"ם במו"נ א, סב)

הרמב"ם (מו"נ א, סב) מסביר כי לימוד השמות המפורשים לא כלל רק את אופן ביטויים, אלא גם את משמעותם. שמותיו של הקב"ה, למעט השם המפורש (שם בן ארבע אותיות), מבטאים ומתארים את פעולותיו של הקב"ה בעולם. ידיעת ה' היא תכלית האדם (הקדמה לפיהמ"ש, עמ' כב. ראה גם מו"נ ג, נד), וידיעה זו אפשרית דרך הבנת מבנה העולם ופעולות ה' בתוכו (ראה הל' יסודי התורה ב, ג; מו"נ א, נד; שם א, עא ד"ה וכבר הודעתך, ועוד). יתירה מזאת, מכיון שהשגת ה' היא הנשארית עמנו לעולם הבא (הל' יסודי התורה ד, ט; הל' תשובה ת, ג), הרי שמי שיודע סודות אלו אינו שוכחם, וזוהי משמעות "ותלמודו מתקיים בידו". על כן, ישנה חשיבות רבה בהבנת משמעות השם. משמעות זו מאפשרת להכיר את מי שאמר והיה העולם, ובכך להתקדם בהשגתו ובהגשת ייעודו של האדם. מכאן גם נובע כי שם י"ב ושם מ"ב אינם צירופי אותיות חסרי פשר, שאינם מובילים לידיעת ה'. שמות אלו הינם תיאורים של פעולותיו של הקב"ה בעולם. תיאורים אלו אינם מילה אחת, אלא כוללים מספר מילים, המובילים להשגת ה'. במקביל, השם המפורש (שם בן ד' אותיות) איננו שם הנגזר מפעולותיו של הקב"ה בעולם אלא שם המעיד על עצמותו, וגם אליו נלווים סודות אלוקיים הקשורים במשמעותו. סודות אלו דורשים הכנה רבה קודם לכן (ראה גם מו"נ א, סא). בדבריו בפרקים הללו (מו"נ א, סא-סב) יוצא הרמב"ם בחריפות רבה כנגד הגישות הרואות בעצם אמירת שמו של ה', שהוא לדעתם חסר משמעות ומהווה אוסף של אותיות, סגולה וכח. עליהם הוא אומר "כללו של דבר 'פתי יאמין לכל דבר' (משלי יד, טו)⁸."

7 לנוסח "אותות" מול "אותיות" ראה פיהמ"ש ברכות ב, ג ושם בהערה 2, וכן בפירוש הרב פיקסלר למשנה זו (ד"ה דקדוק אותיות) בספרו: מסכת ברכות עם פירוש הרמב"ם - מהדורת מבוארת (ירושלים התשס"ד).

8 מו"נ א, סב. ראה גם פיהמ"ש שוטה ז, ד. והשווה זאת לדברי ראב"ם (שמות ו, ב-ג הערות ד-ה), וראה שם באופן כללי על משמעות שם ה'. וראה גם בדברי הרב קאפח (הל' תפלה וברכת כהנים יד אות כ; מו"נ שם הערה 7).

דוגמא לכך ששם ה' מתייחס למשמעותו, מצינו בפירוש הרמב"ם על מעמד הסנה. משה שואל את הקב"ה "הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרת להם אלהי אבותיכם שלחני אליכם, ואמרו לי מה שמו, מה אמר אליהם" (שמות ג, יג)? מבאר הרמב"ם שמשה לא ביקש לדעת את עצם השם והגייתו, שהרי "לא יבצר הדבר - או שהיו ישראל יודעים מכבר אותו השם, או שלא שמעוהו מעולם כלל. אם היה ידוע להם - הרי אין לו הוכחה במה שהודיעם אותה כי ידיעתו אותו כידיעתם, ואם היה שלא נשמע אצלם - מה הראיה שזה שם ה', אם היתה ידיעת שמו ראייה" (מו"נ א, סג)? בהמשך מפרש הרמב"ם כי הכוונה היתה למשמעות השם, ומשה לא רק מסר להם את השם - אלא גם הביא להם הוכחות שכליות למציאות ה' (וראה שם בהמשך הפרק, להשלמת הענין).

ונראה כי גם בברכת כהנים פירש הרמב"ם את שימת השם כהבנת משמעותו העמוקה של שם ה', המתארת אותו ואת פעולותיו. רמז לכך ניתן לראות בכך שהרמב"ם בספר מורה הנבוכים דן בשם המפורש שבברכת כהנים במסגרת הפרקים שבהם הוא מבאר את משמעות אמירת השם (ח"א סא-סג)? ברכת כהנים אינה פועלת רק מכח ביטוי שמו של הקב"ה, אלא גם מהבנת משמעות השם והשגתו.

השגה והשגחה

אולם גם לפי ההסבר ששימת השם היא הבנת משמעותו העמוקה - עדיין לא ברור הקשר הישיר שבין השגת ה' - לבין ברכתו. נראה כי הסבר לכך מצוי בהבנת שיטת הרמב"ם בהשגחה. האמונה בהשגחת ה' היא אחד מיסודות הדת, כפי שקבע הרמב"ם (פיהמ"ש סנהדרין י, א). לדעתו, על בני האדם ישנה השגחה פרטית, בעוד שעל בעלי החיים ישנה השגחה של כלל המין אך לא של פרטיו (מו"נ ג, יז). הדבר נובע בשל אופי ההשגחה. ככל שמתקרבים אל הקב"ה ומשיגים אותו בשכל, כך מושגחים יותר. מכיוון שרק לבני האדם ניתן הכח השכלי, שהוא כבוד ה' (פיהמ"ש חגיגה ב, א), רק הם מושגחים באופן פרטי. יתירה מזאת, כעוצמת ההשגחה כך גם עוצמת ההשגחה: "...כל מי שידעו הוא הרצוי המקורב ומי שסכל ידיעתו הוא הזעום המרוחק, ולפי ערך הידיעה והסכלות יהיה הרצון והזעם והקרבה והריחוק" (מו"נ א, נד). השגחה זו שונה מאדם לאדם, ונתונה לבחירה במעשיו של האדם:

...שכל אחד מאישי בני אדם אשר השיג מאותו השפע מנה יתרה כפי עתוד החומר שלו והכשרתו תהיה ההשגחה בו יותר בהכרח אם היתה ההשגחה נספחת לשכל כפי שהזכרתי. ואם כן, לא תהיה ההשגחה האלהית באישי כל מין האדם באופן שוה, אלא יהיו להם יתרונות זה על זה בהשגחה כיתרונות שלמותם האנושית". (מו"נ ג, יח)

9 בשולי הדברים נרמז להל' תשובה ג, ז ולדברי הרב קאפח (אות לא) אודות משמעות עמוקה יותר של "אמירה".

כבר בארנו לך כי השכל הזה אשר שפע עלינו מאתו יתעלה הוא המגע אשר בינינו לבינו, והבחירה בידך, אם תרצה לחזק את המגע הזה ולעבותו - עשה, ואת תרצה להחלישו ולדקקו לאט לאט עד שתפסקהו - עשה. ואין המגע הזה מתחזק אלא בהפעלתו באהבתו וההליכה בכוון זה כמו שבארנו, והחלשתו ודקותו תהיה בהתעסק מחשבתך במה שזולתו. (שם נא)¹⁰

גם ביחס לאותו אדם ישנן דרגות השגחה שונות. אינה דומה השגחתו בשעה שהוא הוגה ושוגה בקב"ה - לעומת השגחתו בשעה שהוא עוסק בצרכיו הגשמיים. על האדם לשאוף להגות בקב"ה ככל שיוכל, ולהפנות את כל משאביו לשם כך (ראה גם הל' דעות ג, ג; שמונה פרקים פ"ה). הרמב"ם במו"נ (ג, נא) מדריך את הקורא כיצד יש לעשות זאת. ראשית יעשה זאת בשעת קרית שמע ובשעת התפלה, ולאחר מכן בלימוד דברי הנביאים ובאמירת הברכות וכן הלאה. באופן דומה יעשה גם בזמנים אחרים במהלך שיגרת היום, כך שינסה לחשוב, להגות ולשגות באהבתו תמיד (ראה הל' תשובה י, ג). הדרגה הגבוהה ביותר שאליה יש לשאוף היא שגם כאשר יהיה האדם עם אנשים אחרים מחשבתו תהיה מופנית כלפי הקב"ה, בבחינת "אני ישנה ולבי ער קול דודי דופק" וגו' (שיר השירים ה, ב)¹¹. הרמב"ם מודע לקושי שבדבר, ולכן הוא כותב שמעלה זו איננה מעלת כל הנביאים אלא מעלתם של משה ושל האבות, שכל מטרתם היתה התקרבות לה' ובניית אומה היודעת את ה' ועובדת אותו (מו"נ ג, נא; השווה גם להל' ע"ז וחוקות הגוים א, ג; ראב"ם, בראשית כו, כ). משמעותה של ההשגה היא היות האדם מושגת, וממילא מבורך. בהקשר זה יש לציין את דברי הרמב"ן (דרשת "תורת ה' תמימה", ח"א עמ' קעד), המבאר כי אחת הסיבות לכך שהתורה מאריכה בסיפורי האבות ובפירוט עושרם היא כדי להדגיש את ההשגחה שלה זכו.

בעקבות דברים אלו מסביר הרמב"ם כי כאשר האדם מושגת לא ניתן לפגוע בו:

...ושבעת שלמות מחשבת האדם והשגתו את ה' יתעלה בדרכים האמתיים וחשקתו במה שהשיג, לא יתכן אז כלל שיפגע באותו האדם מין ממיני הרעות, לפי שהוא עם ה' וה' עמו. (מו"נ ג, נא)

לדעתו, יש לפרש את שיר של פגעים (תהלים צא, ראה שבועות טו, ב) כפשוטו, כמתאר השגחה פרטית של אדם ההוגה בקב"ה. כתוצאה מקשר זה בינו לבין הקב"ה אדם זה איננו נפגע, אף בעיצומה של מערכה:

10 וראה דברים דומים בדברי הרמב"ן (בראשית יט, יח), והשווה זאת לדברי רבנו בחיי (כד הקמה, השגחה [עמ' קלה-קנז במהדורת הרב שעוועל]).

11 לדעת הרמב"ם (בניגוד לרס"ג, למשל) שיר השירים איננו משל לקשר שבין כנסת ישראל לקב"ה - אלא משל לאהבת והשגת ה' של הפרט (ראה הל' תשובה י, ג ושם באות טו במהדורת הרב קאפח).

התבונן שיר של פגעים תמצאהו מתאר אותה ההשגחה הגדולה וההגנה והנצירה מכל הפגעים הגופניים הכלליים והפרטיים באדם זה ולא באחר, בין אותם מהן שהן תוצאה מטבע המציאות ובין אותן מהן שהן מפגעי בני אדם. אמר 'כי הוא יצילך מפח יקוש מדבר הוות: באברתו יסך לך ותחת כנפיו תחסה צנה וסחרה אמתו: לא תירא מפחד לילה מחץ יעוף יומם: מדבר באפל יהלך מקטב ישוד צהרים' (תהלים צא, ג-ו), והמשיך לתאר את הנצירה מפגעי בני אדם ואמר כי אפילו יארע שתעבור במערכות מלחמה שפרצה ואתה הולך בדרכך, אפילו אם יהרגו אלף הרוגים משמאלך ועשרת אלפים מימינך לא יגע בך רע כלל, אלא תביט ותראה בעיניך גזרת ה' ושילומו לאותם הרשעים אשר נהרגו ואתה שלם, והוא אומרו 'יפל מצדך אלף ורבבה מימינך אליך לא יגש: רק בעיניך תביט ושלמת רשעים תראה' (שם, ז-ח). (מו"נ ג, נא. וראה ביאור המאירי למזמור זה)¹²

הסיבה לשמירה מופיעה בהמשך אותו מזמור תהלים, כפי שעומד על כך הרמב"ם:

"ואחר כך נתן את הסבה לנצירה הגדולה הזו ואמר כי סבת ההשגחה הגדולה הזו באדם הזה היא 'כי בי חשק ואפליטהו אשגבהו כי ידע שמי' (תהלים צא, יד), וכבר בארנו בפרקים שקדמו כי ענין **ידיעת השם** היא השגתו, וכאילו יאמר, הנצירה הזו לאדם הזה כיון שידעני וחשקני אחרי כן". (מו"נ ג, נא)¹³

ידיעת השם היא הסיבה להשגחה. אדם מושגח מובטח לו שלא יפגע, וזוהי כמובן ברכת ה'. שוב אנו רואים את הקשר שבין **שמו** של הקב"ה לבין ברכה. אין הכוונה כאן באמירת השם בלבד, אלא בהפנמת משמעותו, והשגיון שבאהבת ה', הבא לידי ביטוי כ"חשק".

12 וראה גם הל' ע"ז וחוקות הגויים יא, יב (ובהלכות הרמב"ם לירושלמי לגר"ש ליברמן [ניו-יורק תש"ח] ברכות א אות י). ונראה שזהו מקור דברי הרמב"ם בדבריו בהל' מלכים ומלחמות (ז, טו): "וכל הנלחם בכל לבו בלא פחד ותהיה כונו לקדש את השם בלבד, מובטח לו שלא ימצא נזק ולא תגיעו רעה, ויבנה לו בית נכון בישראל ויזכה לו ולבניו עד עולם, ויזכה לחיי העולם הבא שנאמר 'כי עשה יעשה ה' לאדני בית נאמן כי מלחמות ה' אדני נלחם ורעה לא תמצא בך מימידך וכו' והיתה נפש אדני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך' (שמואל א כה, כח-כט)". דברים אלו זוקקים דיון נפרד ואכמ"ל.

13 יש להעיר כי שיר של פגעים איננו המקום היחיד שבו מוזכר שמו של הקב"ה כגורם לנצחון בקרב. דוגמאות נוספות לכך הן בברכות שבפרשת כי תבוא: "וראו כל עמי הארץ כי **שם ה' נקרא עליך** ויראו ממך" (דברים כח, י); קרב דוד וגוליית: "ויאמר דוד אל הפלשתי אתה בא אלי בחרב ובחנית ובכידון ואנכי בא אליך **בשם ה' צבאות אלהי מערכות ישראל** אשר חרפת" (שמואל א יז, מה); מזמור נוסף בתהלים: "אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו **בשם ה' אלהינו נזכיר**" (תהלים כ, ח). ההסבר לכך ברור, לאור הקשר שבין השגחה להשגחה. אודות דברים כה, י ראו גם את דברי הרמב"ן בנדון (תורת ה' תמימה, ח"א, עמ' קנג).

לאור הקשר ההדוק שבין השגת ה' להשגחתו, ניתן לראות כי אין שום סתירה בין פירוש רש"י לתרגום אונקלוס לשמות כ, כד. השראת שכינה (= השגחה) משמעותה ברכת ה', והיא מובטחת למי ששם את שמו בקרבו - כלומר מתקרב לידיעתו והשגתו, ושוגה בכך¹⁴. לאור זאת, לשימת שמו של ה' ישנה משמעות כפולה: ראשית היא מבטאת את מעשהו של האדם - השגתו של הקב"ה; שנית, היא מבטאת את מעשהו כביכול של הקב"ה כתוצאה מהשגה זו - השגחה על אותו אדם. כך גם יש להבין את ברכת יוסף. יוסף חי בתודעה מתמדת של הקב"ה, ולכן זכה להשגחתו. תודעה זו באה לידי ביטוי, בין היתר, בכך ששם שמים היה שגור בפיו, ואף אדונו המצרי הבין זאת. הדברים מתאימים לדברי הרמב"ם בהל' שמטה ויובל (יג, יג) בהם הוא מבטיח שמי שפרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם, והבין מדעתו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעבדו לדעה את ה' - יזכה לברכה לא רק בעולם הבא אלא גם בעולם הזה.

ברכת כהנים כביטוי להשגחה

כך גם יש להבין את שימת שמו של הקב"ה בברכת כהנים כמקור לברכה: "ושמו את שמי על בני ישראל" - שימת שמו של הקב"ה, כלומר השגת ה', בקרב בני ישראל, גורמת להשגחה פרטית ברמה גבוהה יותר, וממילא לברכה - "ואני אברכס". ברוח זו אכן פירש הרלב"ג את עניינה של ברכת כהנים:

"ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכס. ר"ל שהכהנים יסדרו סוד שמי על בני ישראל באופן שידעוהו כלם ואז אברכס מצד דבקות השגחתי בהם" (במדבר ו, כז. וראה גם בפירושו לברכת הכהנים עצמה)¹⁵.

כך גם הוא מבאר את נשיאות הכפיים שמלווה לברכה:

"והנה ההערה בנשיאות כפיים הוא להעיר שאם נשא לבבנו אל השם להשכיל ולדעת אותו כפי היכולת - נתיישר לזאת הברכה" (שם ו, כג).

הבנה זו מסתדרת היטב עם ביאורו של הרמב"ם למילת "פנים" המוזכרת בברכת כהנים:

"...ועל פי זה ענין זה נאמר גם 'ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום' (במדבר ו, כו), כלומר התלוות השגחה אלינו" (מו"נ א, לז).

14 ועיין היטב בדברי ראב"ם (שמות כ, כא). לביאור עבודת הלב שעליה מדבר ראב"ם ראה גם: ספר המספיק לעובדי השם, פרק כה, עמ' 126-131.

15 ודייק היטב בדברים המובאים ב"תרי"ג מצוות היוצאים מעשרת הדברות" (כל כתבי הרמב"ן, ח"ב עמ' תקכו-תקכט) אודות הברכות, וכן הגרסה והפירוש המובאים שם לדברי הלל הזקן (סוכה נג).

ראייה נוספת להבנת ברכת כהנים בצורה זו הוא מקומן של הלכות ברכת כהנים בספר משנה תורה בסוף הלכות תפילה שבספר אהבה. הרמב"ם מדגיש שבספר אהבה "אכלול בו המצוות שהן תדירות, שנצטוינו בהם כדי לאהוב את המקום ולזכרו תמיד" (הקדמה למשנה תורה, חלוקת הספרים. וכע"ז כתב במו"נ ג, מד, ע"ש). גם הפסוק שבחר הרמב"ם לפתוח עימו את ספר אהבה קשור לכך: "מה אהבתי תורתך כל היום היא שיחתי" (תהלים קיט, צז). פסוק זה מבטא הן את האהבה, שהיא תוצאה של הידיעה (ספהמ"צ עשה ג; הל' תשובה י, ו), והן את העובדה שמדובר בדבר שהאדם שוגה בו תמיד - כל היום. כחלק מגישה זו מדגיש הרמב"ם על הלכות מסוימות המצויות בספר אהבה, כי זהו תפקידן. כך למשל, הוא כותב על הברכות: "נמצאו כל הברכות כולן שלשה מינין: ברכות ההנייה, וברכות המצוות, וברכות הודאה שהן דרך שבח והודיה ובקשה, **כדי לזכור את הבורא תמיד וליראה ממנו**" (הל' ברכות א, ד)¹⁶. בדומה הוא כותב על מצוות מזוזה: "וכל עת שיכנס ויצא - יפגע בייחוד שמו שלהקב"ה, ויזכור אהבתו, וייעור משנתו ושגייתו בהבלי הזמן, וידע שאין שם דבר העומד לעולם ולעולמי עולמים אלא ידיעת צור העולם, ומיד הוא חוזר לדעתו והולך בדרכי מישרים. אמרו חכמים: כל מי שיש לו תפלין בראשו ובזרועו, וציצית בבגדו, ומזוזה בפתחו - מוחזק לו שלא יחטא שהרי יש לו **מזכירים רבים**, והן הן המלאכים שמצילין אותו מלחטוא שנ' 'חנה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם' (תהלים לד, ח)" (הל' תפילין ומזוזה וספר תורה ו, יג)¹⁷.

אהבת ה', שהיא תוצאת השגתו, איננה אמורה להיות נחלת הכהנים בלבד, אלא נחלת ישראל גם כן. על כן, נאסר על האדם להתבונן בפני הכהנים בעת הברכה, כדי שלא להסיח את דעתו שלו (הל' תפלה וברכת כהנים יד, ז)¹⁸. ברכת כהנים כביטוי

- 16 אף שבדבריו מתייחס הרמב"ם בעיקר לברכות מדרבנן, הבנת תפקיד הברכה כזכרון לה' נובעת למעשה מפסוקים מפורשים בתורה. לדעת הרמב"ם, הברכה היחידה מהתורה היא ברכת המזון (ספהמ"צ, עשה יט) שתפקידה הוא לזכור את הקב"ה ולא לשוכחו, שהרי מיד לאחר הציווי על הברכה נאמר שיש להזהר שלא לשכוח את ה': "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך על הארץ הטבה אשר נתן לך: השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך..." (דברים ח, י-יא), ומיד לאחר מכן נאמר מה יקרה אם יאכל האדם וישבע אך לא יברך: "ורם לבבך **ושכחת את ה' אלהיך** המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים" (שם יב-יד; וכ"ה שם ו, יא-יב). יש לציין שבמו"נ ג, נא, כאשר דן הרמב"ם בעבודה השכלית של השגת ה' בכל עת הוא מזכיר גם את הכוונה בזמן אמירת הברכות כאחד השלבים.
- 17 והשווה דבריו לדברי הרמב"ם אודות מצוות מזוזה (תורת ה' תמימה, ח"א עמ' קנ-קנא; תרי"ג מצוות היוצאים מעשרת הדברות, ח"ב עמ' תקכו; שמות יג, טז).
- 18 במשנה (מגילה ד, ו) נאמר שכהן שיש בידי מומין לא ישא כפיו משום שהעם מסתכלין בו. בירושלמי (שם ד, ח) מבואר שהדבר הוא משום הסח הדעת שנגרם, וכך באר הרמב"ם. לעומתו, רש"י (שם כד, ב ד"ה כהן שיש בידי מומין) ביאר אחרת (על פי חגיגה טו, א), אולם

להשגת ה' ואהבתו מבארת גם את דרך פעולתה: אהבת ה' וזכירתו תמיד הם המאפשרים את השראת השכינה וממילא את הברכה - "אשגבהו כי ידע שמי"19. תפקידם של הכהנים, האחראים להשארת השכינה בישראל, הוא לעורר בעם את אהבת ה' והשגתו, ובכך לאפשר להם להתברך. הם האחראים לעבודת בית המקדש, המקום אשר בחר ה' לשכן שמו שם, הם המכפרים על עוונותיהם של ישראל - "הכהנים אוכלים ובעלים מתכפרים" (הל' מעשה הקרבנות י, א, עפ"י פסחים נט, ב; החטאים גורמים להסתלקות שכינה - הקדמה לפרקי אבות, פ"ז; הל' תשובה פ"ז; ראה מו"נ ג, נא), והם האמונים על דיני טומאה וטהרה (ויקרא יג-טו; במדבר יט) שהקפדה בהם גורמת להשראת שכינה20. גם תפקידם כמורי הלכה בישראל, כפי שהובא לעיל, הוא ביטוי לדבר ה' ולהשראת השכינה, ועוד21.

* * *

"בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך" (שמות כ, כד).

בעלי התוספות (חגיגה שם ד"ה בכהנים) חולקים עליו ומבארים על פי הירושלמי. וראה גם עלי תמר לרב ישכר תמר (מגלה ד, ח).

19 לפי דבריני, ברכת ה' נובעת מהשגתו. אולם הרמב"ם מדגיש כי אדם שהגיע לדרגת השגה מסוימת, מושגח יותר ממני שלא הגיע להשגה זו, גם אם איננו עוסק בכך בפועל; אמנם, בעת שהוגה בכך בפועל, דרגת השגתו גבוהה יותר, עד למצב שבו מתקיים בו הכתוב בשיר של פגעים (מו"נ ג, נא). אולם לדעת הרב רבינוביץ (יד פשוטה, מבוא לספר אהבה, עמ' ד) ברכת כהנים היא מעין תזכורת. הוא עמד על כך שהרמב"ם במורה הנבוכים (ג, מד) מחלק את מצוות ספר אהבה לשני חלקים: א. תפלה, קריאת שמע, ברכת המזון וכל הנספח להן, מצוות שהן עבודת ה' ממש. ב. ברכת כהנים, תפלין ומזוזה וציצת ורכישת ספר תורה והקריאה בו בעיתים, מצוות שהינן תזכורת לעבודה שכוזו.

20 פיהמ"ש, הקדמה לסדר טהרות, עמ' כג [וראה גם שם טהרות ב, ב]; הל' טומאת אוכלין טז, יב. ראה גם במדבר ה, א-ג; גם תפקידם בפרשת עגלה ערופה (הל' רוצח ושמירת נפש ט, ב-ג) אמור למנוע את הסתלקות השכינה.

21 להרחבה ראו גם במאמריי: ייעוד הכהנים והלוויים, דף קשר (עלון ישיבת הר עציון לתלמידי הישיבה בצה"ל) 830 (תשס"ב); בית הדין הגדול ובית המקדש, דף קשר 847 (תשס"ב).